

Яремчук І.В.

УДК 811.222.1'06'42 : 821.222.1-1

КОНЦЕПТ ЖИТТЯ У ПОЕТИЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ФОРУГ ФАРРОХЗАД

Постановка проблеми. У лінгвістичній поезії посилюється інтерес до розмежування і виявлення співвідношення «колективної» і «індивідуально-творчої» мовної свідомості. Усе більше поширюється підхід, згідно із яким успішне моделювання мови можливе лише у більш широкому моделюванні свідомості. З цим підходом пов'язана увага лінгвістів до проблем мовленнєво-мисленнєвої діяльності (С. Д. Кацнельсон, Е. С. Кубрякова, В. А. Звегинцев, В. Н. Сидоров, Г. В. Колшанський та ін.), до проблем мовної особистості (Ю. Караулов) [5], дискутується питання про співвідношення мислення і знання, про відображення картини світу, фонових, ситуативних знань, інформаційного тезаурусу, у змісті лінгвістичних одиниць і текстових побудов. Оскільки мову перестали розглядати лише як конструкт, статичну схему, яким вона бачилась у рамках структурального підходу, збільшення уваги до її динаміки призвело до необхідності врахування у наукових побудовах реального суб'єкта мовленнєво-мисленнєвої діяльності – людини із її життєвим досвідом, системою цінностей, комунікативними потребами та сумою знань [16, с. 12].

Аналіз останніх досліджень із проблематики роботи. Лінгвістичний аналіз східної поезії був здійснений канд. філол. н. О. В. Мазепоною на матеріалі віршів С. Сепехрі [10]. В останніх дослідженнях творчості Ф. Фаррохзад поезію аналізують переважно із літературознавчих позицій – найновіша праця вийшла в Ірані у 1383 р., написана доктором Р. Карачі [19]. Відсутністю лінгвістичних праць на матеріалі поезії Ф. Фаррохзад був зумовлений вибір напрямку дослідження творчості поетеси – лінгвістичний аналіз тексту.

Поезія створює наукову картину світу, яка є проекцією наукової парадигми на світ здорового глузду за допомогою метафори [11]. Основою структурування моделі світу є поетична мова, оскільки вона дає імена об'єктам оточуючого світу і має фундаментальну властивість виражати динамічні відношення, у які вступають об'єкти [1, с. 9]. При описі співвіднесеності мовних виразів із позамовними об'єктами необхідно враховувати, що референти мовних одиниць можуть фіксуватись у різних фрагментах позамовної дійсності. Вони можуть належати не лише реальному світові, а й світові художнього твору. Вигадана дійсність художнього твору, зазвичай, подається як реальна, із використанням тих самих мовних засобів, що й при описі реального світу [17, с. 64].

Для лінгвістичної теорії тексту і комунікації антропність проекції світу є у діалогічній єдності загального та індивідуального. Створюючи текст, адресант вступає у діалогічні відносини не лише з адресатом, але й із світом речей, так би мовити, "олюднюючи" його, а також із попереднім людським досвідом, в тому числі й текстово-комунікативним, і з наступними текстами [13, с. 18]. Модель світу є результатом суб'єктивного (авторського) сприйняття дійсності, яке впорядковане й образно реалізоване в художньому творі [9, с. 228.]

Художній дискурс має свої власні закономірності побудови і функціонування, він є складним комунікативним явищем, яке включає окрім тексту ще й екстралінгвістичні фактори (знання про світ, думки, певні установки та цілі адресата), які є необхідними для розуміння тексту [3, с. 8 – 9].

Змістово-концептуальна інформація художнього тексту, на думку науковця І. Р. Гальперіна, повідомляє читачу індивідуальне авторське розуміння відношень між явищами, описаними засобами змістово-фактуальної інформації, розуміння їх причинно-наслідкових зв'язків, їх значимості у соціальному, економічному, політичному та культурному житті народу, включаючи відношення між окремими індивідами, їх складну психологічну та естетико-пізнавальну взаємодію [4, с. 28].

Концептуальна інформація семантично виводиться із усього тексту як структурно-змістового і комунікативного цілого, для виявлення та інтерпретації концептів художнього твору використовується концептуальний аналіз, який є головним методом логічного аналізу мови й когнітивної лінгвістики, що передбачає моделювання та опис концептів [14, с. 261]. Існує багато підходів до визначення поняття концепту (системно-мовний, денотативний, сигніфікативний тощо), які розкривають здатність концепту виступати маркером етнічної мовної картини світу, причому мовні парадигми вбирають культурологічні та виступають єдністю світських та релігійних, профанних і міфопоетичних смислів, що дає підстави іменувати концепт не лише феноменом мовно-культурного, але й культурно-семіотичного плану, оскільки концепт здатен відображати і "мовчазні смисли" культурних даностей найширшого кола семіотичних систем, основною із яких є мовна [15, с. 468]. Концепт є фрагментом знання, досвід особистості, частиною її концептуальної системи, тобто системи знань, способів їхньої обробки, переробки й використання [10, с. 8]. Для концептуального аналізу необхідно враховувати той факт, що концепти є багатокомпонентними, вони є полем знань, понять, асоціацій, які мають ядро і периферію [2, с. 58].

Ступінь адекватності розуміння тексту читачем, на думку науковця Поповської (Лисоченко) Л. В., залежить від ступеня співпадіння (відповідності) "сміслових сфер" або картин світу письменника, який синтезував мовні форми з їх значеннями і функціями у ціле, яке називається текстом, і читача, який проаналізував і знову синтезував ці ж мовні форми з їх значеннями і функціями за допомогою власної свідомості як інструмента аналізу і синтезу [12, с. 87]. Кожен літературний твір втілює індивідуально-авторський спосіб сприйняття і організації світу – власний варіант концептуалізації світу. Знання автора про світ, які він виражає у художній формі, є системою уявлень, скерованої до адресата. Ступінь відповідності універсальних та індивідуально-авторських знань в художній картині світу може бути різним – від повного співпадіння до повної невідповідності. З огляду на це, концепти художнього світу важко чітко

визначити та описати, бо концептосфера художнього тексту може містити багато індивідуальних змістів. За методикою науковця Бабенко Л. Г. за допомогою концептуального аналізу виявляють набір ключових слів тексту, визначають базовий концепт (концепти) цього простору та описують їх.

Мета та завдання. Взявши за основу методику Л. Г. Бабенко, у статті проаналізовано концепт ЖИТТЯ у поетичній картині світу іранської поетеси і режисера Форуґ Фаррохзад (1935 – 1967), представниці літературної течії «Ше'ре ноу» в Ірані, на матеріалі віршів 4-х її збірок. Опис концептосфери тексту або сукупності текстів одного автора, який передбачає узагальнення всіх контекстів, у яких вживаються ключові слова – носії концептуального змісту, з метою виявлення характерних властивостей концепту: його атрибутів, образних асоціацій. Для моделювання структури концептосфери виділяється її ядро (базова когнітивно-пропозиційна структура), приядерна зона (основні лексичні репрезентації), ближча (образні асоціації) та дальша периферія (суб'єктивно-модальні смисли) [2, с. 61].

Матеріалом дослідження стали 115 поезій збірок Ф. Фаррохзад «Полонянка» (1955), «اسير ديوار» «Стіна» (1956), «عصيان» «Бунт» (1958) та «تولدی ديگر» «Нове народження» (1963). У той час, коли була видана перша збірка поезій Ф. Фаррохзад, в Ірані після державного перевороту 1953-го року почались репресії, страти учасників демократичного руху [8, с. 10]. Дослідниця В. Б. Кляшторіна зазначає, що ці вірші характеризуються похмурим песимізмом, який узяв верх над іншими поетичними почуттями [7, с. 20]. У іранському літературознавстві поряд із високими оцінками таланту поетеси було багато осудливих висловів про її поезію, у якій сміливо трактувались любовні теми. Еротизм її віршів кидав виклик тогочасному іранському суспільству, коли питання щодо права жінки на освіту, участь в суспільному і політичному житті країни були доволі гострими [6, с. 75]. Поезії Ф. Фаррохзад як представниці літературної течії «Ше'ре ноу» в Ірані характеризуються підсиленням ліричного начала, передаванням своєрідності своєї епохи і часу кризь призму руху людського духу, емоційністю тексту та образністю [18, с. 61]. Іранський дослідник Абдулалі Дастгейб у книзі «Світоч нової перської поезії» 1969-го року підкреслив зв'язок лірики Фаррохзад і духовної атмосфери Ірану 60-х років. Розглядаючи творчість поетеси у руслі течії «Ше'ре ноу», Дастгейб підкреслює чутливе реагування поетеси на все, що відбувається у житті і свідомості тогочасного покоління іранців, і визначає її поезію як «суспільну лірику» [6, с. 172].

У ліриці Форуґ Фаррохзад концепт ЖИТТЯ представлений найчастіше іменниками *زندگی*, *عمر*, *تایح* та *زندگانی* 'життя', рідше – дієсловом *کردن زندگی* 'жити' та дієприкметником *زنده* 'живий'. Узагальнення регулярних атрибутивних і предикатних позицій при іменнику *життя* та аналіз особливостей їх текстового вживання дозволяють виявити когнітивно-пропозиційну структуру цього концепту у ліриці Форуґ Фаррохзад і виділити ті суттєві компоненти, які складають його концептосферу. Аналіз текстового матеріалу показує, що концепт життя у поезіях Фаррохзад є когнітивно-пропозиційною структурою. Вислови з іменником *زندگی*, *عمر*, *تایح* та *زندگانی* 'життя' становлять ядро когнітивно-пропозиційної структури, приядерною зоною є основні регулярні та найбільш типові для поезій Форуґ Фаррохзад його лексичні репрезентації, ближча периферія – образні номінації, дальша периферія – суб'єктивно-модальні смисли. Вживання іменника *життя*, яке передає фізіологічний стан людини, дозволяє додатково репрезентувати його як субстанцію, що має властивості, якості, події і стан. Іменник дозволяє автору приділяти увагу атрибутивним і предикативним характеристикам.

Наповненість життя подіями, почуттями, його типові прояви можна прослідкувати у сполучуваності ключового слова життя з іншими іменниками в однорідному синтаксичному ряді: це – *кров*, *щастя*, *я*, *ти*:

'Дивна краса **крові і життя**,
Їх колір як колір мідної кадьниці...'
(«Пісня краси») [20, с. 209];

جلوه ی شگرفت خون و زندگی
رنگ آن به رنگ مجمری مسین...

'Чоловік здивувався і сказав:
«Перснем щастя, **перснем життя є!**...»
(«Перстень») [20, с.96];

مرد حیران شد و گفت:
"حلقه ی خوشبختی ست، حلقه ی زندگی است!" ...

Для ліричної героїні сенсом життя є поєднання із коханою людиною, яку називає основою і джерелом життя:

'У цих думках моїх – в мить безтурботності
(...) Та біля тебе **почати життя спочатку**...'
(«Полонянка») [20, с. 29];

در این فکرم که در یک لحظه غفلت
(...) **کنارت زندگی** از سر بگیرم...

'Якби у моїх віршах, о **осново життя**,
Ти побачив би полум'я моєї таємниці...'
(«Мрія») [20, с. 133].

کاش در شعر من ای **مایه ی عمر**
شعله ی راز مرا می دیدی...

Епітет, й метафоричний зокрема, допомагає актуалізувати повноту життя: воно *таємне*, *печальне*:

'І тисячі таємних подихів, у **таємному житті**
землі...'

و هزاران نفس پنهان، در **زندگی مخفی** خاک ...

(«Самотність місяця») [20, с. 266];

'У тіні **печального** покрову **життя**...'
(«Побачення вночі») [20, с. 288].

در سایه ی نقاب **غم انگیز** زندگی ...

Часова протяжність життя передається за допомогою слів із темпоральною семантикою:

'Життя напевно є **миттю закритою**...'
(«Нове народження») [20, с. 324].

زندگی شاید آن **لحظه ی مسدودی** ست ...

Вислови із дієсловом *жити* у поезіях Форуг Фаррохзад зустрічаються рідше, можна прослідкувати, що у позиції суб'єкта зустрічаються слова *я, ми, мама, тіло* (із займенниковою номінацією було виявлено лише 2 контексти):

‘На землі я стояла
Із тілом, яке подібно до стебла рослини,
Вітер, сонце й воду
Всмоктує, **щоб жити...**’
(«На землі») [20, с. 233];

روی خاک ایستاده ام
با تنم که مثل ساقه ی گیاه
باد و آفتاب و آب را
می مکد که زندگی کند...

‘Шкода життя, яким **я живу...**’
(«Закохано») [20, с. 258].

حیف از آن عمری که من زیستم...

Індивідуально-авторські знання поетеси про життя виявляються за допомогою аналізу функціонування іменника *життя* в поетичних контекстах, що показує різноманітність образного осмислення концепту ЖИТТЯ у ліриці Форуг Фаррохзад. Основні образні репрезентації концепту ЖИТТЯ:

1) «Життя – предмет»,

а) який може відкидати тінь і мати покрив:

‘У **тіні** печального **покрову життя...**’
(«Побачення вночі») [20, с. 288];

در سایه ی نقاب غم انگیز زندگی...

б) який можна дарувати:

‘Тоді, коли я була голодною
Ти своє **життя дарував...**’
(«Я від тебе помирала») [20, с. 322];

وقتی که من گرسنه بودم
تو زندگانت را می بخشیدی...

в) складається із шматків:

‘Він щиро кохає
Шматочки життя...’
(«Мій коханий») [20, с. 270];

او با خلوص دوست می دارد
نرات زندگی را...

г) який можна зв'язати:

‘О мріє, (...)
Навіщо даремно **нитку життя в'яжеш?...**’
(«Тремтливое полум'я») [20, с. 18].

ای آرزوی (...)
بیهوده تار عمر چه می بندی؟

2) «Життя – жива істота»:

а) яку можна полонити, посадивши до в'язниці, та звільнити:

‘Якщо ти **життя до моєї в'язниці посадив...**’
(«Бунт») [20, с. 48];

اگر عمری به زندانم کشیدی...

б) яка може тремтіти:

‘Усе **моє життя тремтить...**’
(«Життя») [20, с. 229];

همه زندگی ام می لرزد...

в) може зазирнути кудись:

‘**Життя зазирає** мов дикий пласт
Із тріщини могили...’
(«Ненависть») [20, с. 164];

زندگی سر می کشد چون لایه ای وحشی
از شکاف گور...

г) може шуміти:

‘**Шум життя** у дні могили?...’
(«Закохано») [20, с. 257];

های و هووی زندگی در قعر گور؟

3) «Життя – субстанція»,

а) яка може мати колір і зафарбуватись:

‘Чи **життя** у наших тінях **зафарбовується**
Чи ми самі є тінями своїх тіней?...’
(«Світ тіней») [20, с. 175];

“زندگی آیا درون سایه هامان رنگ می گیرد
یا که ما خود سایه های سایه های خویشتن هستیم?”..

б) який можна надати форми:

‘Наші втомлені тіла у їх нерухомості
Дарують **форму життю...**’
(«Світ тіней») [20, с. 175].

جسم های خسته ی ما در رُکود خویش
زندگی را شکل می بخشند...

4) «Життя – простір»:

‘(...) Він нас обдувив
У **пустелі життя** як марево...’
(«Згадка про один день») [20, 143];

(...) و ما را فریفت
در کویر زندگانی چون سراب..

‘**Життя**, напевно,

Є довгою **вулицею...**’
(«Нове народження») [20, с. 324].

زندگی شاید
بیک خیابان دراز ست ...

5) «Життя – хатина», яка має стіни:

‘На стіні моєї **хатини, що є життям...**’
(«На землі») [20, с. 234].

بر جدار کلبه ام که زندگی ست ...

6) «Життя – рослина»:

‘Якби із **зеленої гілки життя**
Ти зірвав би квітку моєї печалі...’

کاش از شاخه ی سرسبز حیات
گل اندوه مرا می چیدی...

(«Мрія») [20, с. 133].

7) «Життя – гра», яку можна програти:

‘Можна **життя програти**

Змирившись, біля холодної могили...’

(«Механічна лялька») [20, с. 264].

می توان بیک عمر زانو زد
با سری افکنده، در پای ضریحی سرد ...

Висновки. Аналіз поетичних контекстів, які репрезентують ключові лексичні одиниці для концептуального поля ЖИТТЯ – когнітивно-пропозиційної структури, показує відношення ліричного суб’єкта до нього. Життям у поезіях Форуґ Фаррохзад є фізіологічний стан людини, рослини чи тварини. Сенсом життя є кохана людина і почуття, що пов’язує концепт ЖИТТЯ із концептом КОХАННЯ.

Образні асоціації *життя* із різними предметами реального та уявного світу дозволяють актуалізувати ті його якості, які не передаються прямими номінаціями: а) здатність переміщатись у просторі – *життя проходить*; б) активність – *життя тремтіло, зазірало*; в) опредмечення, просторові параметри – *покрив життя відкидає тінь, пустеля життя* тощо. Ці образні якості і властивості *життя* зображають його відірвано від носія.

Перспективи подальших досліджень. У художньому тексті здійснюється естетична концептуалізація світу, автор як творча особистість разом із загальноприйнятими законами привносить у твір свої власні, індивідуальні знання. Концептуальний аналіз художнього твору при розгляді способів мовної репрезентації концептів дозволяє виявити ці аспекти концептуалізації. Перспективним є використання концептуального аналізу на матеріалі східної поезії.

Джерела та література

1. Анисимов А. Компьютерная лингвистика для всех: Мифы. Алгоритмы. Язык. / Анисимов А. – К., Наукова думка, 1991.
2. Бабенко Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика: Учебник; Практикум / Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарин. – 5-е изд. – М.: Флинта, 2008.
3. Ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. Ван Дейк; пер. с англ. [Сост. В. В. Петрова; под ред. В. И. Герасимова]. – М.: Прогресс, 1989.
4. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин – М., 1981.
5. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М., Наука, 1987.
6. Кляшторина В. Б. «Новая поэзия» в Иране / В. Б. Кляшторина. – М., 1975.
7. Кляшторина В. Б. Современная персидская поэзия. Очерки / В. Б. Кляшторина. – М., 1962.
8. Кулиева Х. А. Характерные особенности прогрессивной персидской поэзии 50-х годов: Автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук / Х.А. Кулиева. – Баку, 1968.
9. Лівенко І. Модель світу та форми її художнього вираження в поезії Юрія Транавського: Монографія / І. Лівенко. – Дніпропетровськ: Січ, 2007.
10. Мазепова О. В. Лінгвістичні особливості ідіостилю Сохраба Сепехрі: Автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук : спец.10.02.13 «Мови народів Азії, Африки, аборигенних народів Америки та Австралії» / О. В. Мазепова – К., 2008. – 24 с.
11. Никитина С. Е. Семантический анализ языка науки / С. Е. Никитина. – М., 1987.
12. Поповская (Лисоченко) Л. В. Лингвистический анализ художественного текста в вузе / Л. В. Поповская (Лисоченко). – Ростов-на-Дону, 2006.
13. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – К., 2004.
14. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – К., 2006.
15. Слухай Н. В. Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовно- культурного феномену / Н. В. Слухай // Мовні і концептуальні картини світу. Зб. наук. праць. – К., 2002. – С. 462 – 469.
16. Сулименко Н. Е. Фрагмент тезауруса и тематическая сетка текста / Н. Е. Сулименко // Лексическая семантика. Сборник научных трудов. – Свердловск, 1991. – С. 11 – 24.
17. Шмелев А. Д. Проблема выбора релевантного денотативного пространства и типы миропорождающих операторов / А. Д. Шмелев // Референция и проблемы текстообразования. – М., 1988. – С. 64 – 81.
18. Яукачева М. Я. Современные прогрессивные поэты Ирана / М. Я. Яукачева. – Ташкент, 1978.
19. 1383 کراچی روح انگیز. فروغ فراخ زاد / روح کراچی. – شیراز: داستان سرا، 1383
20. 1383 مجمعه اشعار: فروغ فرخزاد. – تهران: شادان، 1383

Рецензент: **Тищенко К.М.**, д. філол. н., проф. Завідувач Міжфакультетського лінгвістичного музею, провідний науковий співробітник НДЧ